

І.Й. МАЛИЙ, д.е.н., професор,
КНЕУ імені Вадима Гетьмана)

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЗМІНИ ТА ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ РОЛІ ДЕРЖАВИ.

В означеному ряді сучасних особливостей розвитку **цивілізації розуміння процесів радикальної трансформації функціональної ролі держави** набуває важливого значення з огляду на наступне. По-перше, зростання масштабності та інтенсивності виробництва з одного боку, та прискорення мобільності ресурсів, товарів та послуг – з другого, вступає в суперечність з інституціональною структурою державного управління економікою, що сформувалась за останні століття. По-друге, інформаційна революція та формування мережевих структур є, на сьогодні, вирішальними чинниками, що визначають нові параметри структурних зрушень суспільства в планетарному масштабі, видозмінюючи таким чином співвідношення елементів державної організаційної ієрархії та підвищення значимості горизонтальних соціально-господарських взаємовідносин в досягненні конкурентоспроможності та стабільності. По-третє, до сучасних тенденцій розвитку цивілізації необхідно віднести й органічну взаємозалежність та взаємообумовленість між собою розвитку всіх сфер людської діяльності (економічної, соціальної, політичної, гуманітарної і т.п.), що висуває до методології дослідження використання принципів міждисциплінарного (екуменічного)¹ підходу та верифікації. По-четверте, зміна системи цінностей людини, ствердження її самодостатності та самоідентифікації, що супроводжується розвитком форм самоорганізації, висуває проблему індивідуалізованого підходу в управлінні економікою та посилення просторової локалізації, наслідком чого є посилення регіоналізації та дифузії державних функцій управління. По-п'яте, процесу глобалізації властиві не тільки інтеграція та створення наднаціональних органів управління, а й процеси міжкrajінової регіоналізації та ствердження нової ролі національної економіки, від імені якої держава виступає активним гравцем – господарським суб'єктом глобальної економіки, що й актуалізує дослідження проблеми диверсифікації інституціональної ролі держави в су-

спільстві.

Ретроспективний аналіз економічної думки свідчить, що в історичні періоди циклічних коливань, коли відбуваються епохальні зрушення в сфері матеріального виробництва (промисловий переворот, науково-технологічна та інформаційна революції, експансія глобалізації тощо), що радикальним чином вплинули на зміну економічної культури, соціальної структури суспільства та системи цінностей, виникає нагальна потреба внесення коректив в стратегію державного управління та економічної політики. Мова йде про необхідність переосмислення нових суспільних процесів задля вироблення адекватної цілеспрямованої політики держави щодо забезпечення суспільного добробуту. Досягти означеного можливо лише за умов виокремлення та усвідомлення процесів трансформації інституціональної ролі держави, що відбулись за останнє століття.

Держава, як визначальна та найбільш життєва (налічує тисячоліття) організація спільної діяльності людей, характеризується своєю унікальністю по відношенню до інших інститутів-організацій, що проявляється у виконанні нею політичної, соціальної, зовнішньоекономічної та багато інших функцій.² На відміну від інших організацій, держава залишається єдиним унікальним суспільним інститутом, перед яким постає необхідність вирішувати всю сукупність питань, що виникають у зв'язку з функціонуванням як суспільства, так і кожного громадянина. Революційна чи еволюційна зміна внутрішнього чи зовнішнього середовища завжди супроводжується прийняттям адаптивних правил та норм, що продукуються державою. Виявлення та усвідомлення таких тенденцій, процесів, змін та дій держави як особливого інституту якраз і складає основне завдання цієї статті.

Зазначимо, що ще в недалекому минулому, коли в Європі та Азії активно формувались національні країни та їхня державність, держа-

¹ Більш детально про суть екуменічного підходу див.: Малий І.Й., Діба М.І., Галабурда М.К. „ Держава і ринок: філософія взаємодії: Монографія / За заг. та наук.ред д-ра екон. наук, проф.. І.Й. Малого. – К.:КНЕУ, 2005. – с.7-19

² В роботі не ставиться мета розглянути всі функції держави, обсяг яких на сьогодні зростає у зв'язку з необхідністю вирішення постійно виникаючих перед суспільством проблем.

ва виконувала лише основну важливу функцію – політичну. Великий територіальний переділ світу кінця XIX – начало XX століття засвідчує факт мобілізації державою ресурсів країни на ведення війн задля захоплення чужих територій. Колоніальні війни, дві світові війни XX століття та національно-визвольна боротьба країн Латинської Америки, Африки та Азії є ознакою великої політичної активності націй по ствердженню держав. Тобто, в період становлення державності в багатьох країнах світу перед державою стояло основне завдання – захист територіальної цілісності та збереження державного устрою. З огляду на єдність історичного та логічного можна зробити висновок, що формування країн-держав базувалось на самоорганізації та об'єднанні племен³, народностей задля формування нації, громадянського суспільства, в якому державі відводиться об'єднано-захисна місія.

З розвитком культури, самоусвідомлення людиною своєї самодостатньої у суспільній свідомості стверджуються нові уявлення про взаємовідносини державної влади та громадянина (рух кальвіністів у Швейцарії та Італії, квакерів у Англії), які поступово сформували філософію прав і свобод людини (Ж.Ж Руссо), тим самим на державу покладається нова функція – функція гарантії безпеки життєдіяльності людини. Виконання державою своїх функцій завжди супроводжується виникненням суперечностей між необхідністю реалізації різних цілей: з одного боку, захист цілісності держави від зовнішньої загрози може призвести до людських втрат, а з другого – держава зобов'язана забезпечити захист життя кожного свого громадянина.

В період протистояння двох систем (соціалізму та капіталізму) та активної боротьби профспілок держава зосереджує частину своїх зусиль на виконанні соціальної функції (захист прав людини, соціального захисту, подолання соціальної несправедливості та соціальної нерівності). Світова економічна криза 1929-33 років засвідчила про кризу інституційного середовища, а її соціально-економічні наслідки змусили розвинуті країни Заходу переглянути стереотипи щодо ролі держави в соціально-економічному розвитку країни (кейнсіанська

революція). Задля забезпечення стабільності розвитку держава започатковує виконання нею **економічної функції по регулюванню економіки**. Завдяки активній соціально-перерозподільній функції держави в другій половині XX століття в багатьох країнах світу спостерігається тенденція зростання добробуту більшості людей, зменшується соціально-майнова диференціація між різними шарами населення. Після краху Радянського Союзу, коли перестала існувати ідеологія рівності та справедливості, його величність „капітал” розпочав світовий хрестовий наступ на добробут громадян. А процес глобалізації відкрив доступ до перерозподілу ресурсів та багатства у всіх куточках планети Земля. Таким чином було започатковано нові інституціональні зміни планетарного масштабу, в яких держава починає виконувати низку нових функцій, до яких слід віднести наступне.

В умовах експансії глобалізаційних процесів, посилення міжкраїнової регіоналізації держава вимушена стати активним суб'єктом світових господарських відносин. Зосередившись на виконанні своїх зовнішньоекономічних функцій, держава вимушено послаблює свою роль по забезпеченню інституційного облаштування всередині країни. Крім того, домінування на світовому ринку транснаціональних корпорацій, з одного боку, та посилення концентрації національного капіталу в невеликій групі людей (олігархії) – з другого, починають поступово втягувати державний менеджмент країн світу у реалізацію своїх цілей, тим самим відбувається ерозія суспільних функцій держави. А світова та наукова спільнота вимушена визнати об'єктивність таких явищ та процесів, як тіньова економіка, корупція, хабарництво, лихварство, ведення локальних війни, наркоманії, екологічних та техногенних криз. Цим самим підтверджується неспроможність держави як інституту щодо подолання чи упередження означених процесів, а значить держава поступово втрачає покладені суспільством на неї виконання соціальних функцій. Відбувається трансформація інституційної ролі держави, що формує передумови до створення нового (чи нових) інститутів-організацій, які здатні були б забезпечити стабільність та гармонічність розвитку цивілізації. Про це свідчить й аналіз довіри до інститутів держави.

Дані таблиці 1 свідчать, що найменший рівень довіри до чиновників та банківських працівників спостерігається в Україні, Італії,

³ Визнаючи об'єктивність таких теорій виникнення держави як теологічна, договірна, насильницька (класова) тощо, ми зосереджуючи увагу лише на найважливіших віхах державотворення в цілому з точки зору адаптації означеного інституту до інституціональних змін.

Росії. В цілому, у західних країнах чиновники та банківські працівники займають останні позиції в рейтингу довіри. У 2009 році серед країн світу найвищий рівень довіри до чиновників та банківських працівників зафіксований у Швейцарії, де рівень довіри складає 79 та 68% відповідно. У Німеччині в цьому ж році рівень довіри до банківських працівників перевищує середній показник по Європі (близько 40%). Найменший рівень довіри до банківських працівників Росії. Отже, падіння рівня довіри до державних органів влади характеризує наростання протиріч в функціонуванні інституту держави.

Окрім цього, процес диверсифікації функцій держави обумовлений інформаційною революцією, формуванням нової економіки та поглибленням глобалізації. Інноваційні та інформаційна революції внесли у взаємовідносини людини та навколишнього середовища імпульс нових змін, які ієрархічна система фу-

нкціонування економіки та суспільства в цілому неспроможна сприйняти. Виникла потреба пошуку та ствердження нових організаційно-економічних структур, спроможних вирішити сукупність економічних, соціальних та екологічних проблем, що виникли в результаті глобалізації економіки та трансформації суспільства. За висновками ряду відомих у світі аналітичних центрів (того ж RAND) і соціологів (зокрема, М.Кастельса), завдяки інформаційній революції у соціальній і економічній структурі людства сьогодні йдуть дуже масштабні інституційні зміни. Очевидно, що вони призведуть і до якісних структурно-функціональних змін у галузі державного управління. Адже сьогодні, у нових історичних умовах, суспільству об'єктивно стає непотрібною та величезна, громіздка і неефективна "державна машина", котра існує, наприклад, в США, Німеччині, Росії чи Україні.

Таблиця 1.

Частка респондентів, яка виразила довіру до чиновників та банківських працівників у різних країнах, %

Країни	Чиновники			Банківські працівники		
	2007	2008*	2009**	2007	2008	2009
США	63	22	21	64	60	40
Німеччина	62	10	-	71	74	63
Франція	62	10	10	38	-	-
Великобританія	46	18	-	47	52	33
Швеція	56	19	38	85	72	50
Італія	34	6	10	25	-	-
Греція	23	9	6	44	-	-
Росія	42	16	-	33	-	25
Польща	53	27	-	66	-	-
Румунія	53	14	-	49	-	-
Україна	16	-	-	27	45	37

*- рівень довіри до політиків, весна 2008; ** - довіра до політиків; *** - довіра до банків, березень 2009

Джерело: складено на основі даних: ⁴; ⁵; ⁶; ⁷

⁴ Наибольшее доверие – службе пожарной охраны [Электронный ресурс] // <http://www.gfk.ru>

⁵ Довіра до політичних інститутів та банків падає, компанії повертають довіру громадян [Електронний ресурс] // <http://www.gfk.ua>

⁶ Пожарные вызывают наибольшее доверие у населения [Электронный ресурс] // <http://www.gfk.ru>

⁷ Доверие к политикам и топ-менеджменту крупных компаний остается низким [Электронный ресурс] // <http://www.gfk.ru>

Окрім вище зазначеного, важливим для сучасного суспільства є принцип *мережовості*: вільний обіг інформації, що скасовує ієрархічні та бюрократичні засади процесу. Мережі впливають на позиції окремих дієвих осіб, організацій і інститутів в суспільствах і економіках. Нерівномірний вплив мережевої логіки виражається в тому, що окремі держави і регіони займають різні позиції в світовій економіці, неістотні або вузлові. Тотальне об'єднання в мережі змусило деяких науковців схилитися до широко критикованого пізніше ствердження падіння національної держави, розвитку подальших парадигм відносин держави і мережі, чи постановку питання про Європейський Союз як мережевої держави. Ймовірне падіння ієрархічної логіки висунуло питання поєднання бачення мережевого суспільства без центрів, з одного боку, і ієрархії влади, яка аж ніяк не здає своїх позицій в державі – з іншого. Оскільки держава є своєрідним колективним посередником, мережа із своєї істоти може вчинити державу зайвою, а разом з нею всіляку центральність, територіальність і навіть матеріальність. Отже, під впливом мережі і децентралізації співпраця громадян і держави визначається як все більш демократична, а самоуправління, громадянське суспільство і суспільство інформаційне все частіше поєднуються і виступають разом.

Сьогодні в літературі вчені починають ставити питання про неієздатність держави, її можливого банкрутства, фіаско. Неієздатні держави є загрозою не тільки для сусідніх країн і регіонів, але і для навколишнього середовища, оскільки існує сильна кореляція між стабільністю держави і стійкістю екологічної системи на її території. Дифузія функцій держави призвела до формулювання ученими характерних рис неієздатності держави. Наприклад, американський учений, лінгвіст і політолог Ноам Хомські відзначає наступне: поперше, це нездатність або небажання держави захистити своїх громадян від насильства, а то і від загибелі; по-друге, схильність влади вважати себе вищою за закон — як національний, так і міжнародний; по-третє, така держава страждає від серйозного «дефіциту демократії, що позбавляє формально діючі демократичні інститути реального змісту»⁸. Підводиться ду-

мка про неієздатність окремих національних держав, хоча, на наш погляд, держава як суспільний інститут, на сьогодні потребує у всіх країнах світу радикальних інституційних змін.

У «Рейтингу слабкості держав у світі, що розвивається» Україна віднесена до «досить стійких держав», але очевидно, що її економічний (6,92) та політичний (5,34) показники могли б бути вищими. Негативно на величину економічного індексу вплинули рівень інфляції, порівняно низький ВВП на душу населення та якість регулюючого впливу держави, а на величину політичного індексу - рівень корупції, ефективність державного регулювання та ступінь дотримання законів у країні.

На позиції України впливають політичні конфлікти, територіальна і соціальна нерівномірності економічного розвитку, криміналізація і делегітимізація держави. І, хоча «Рейтинг неієздатних держав», це швидше «імідж» України в світі, та якщо найближчим часом політичні конфлікти не будуть обмежені за інтенсивністю та тривалістю, то деформована державна машина не зможе підтримувати баланс суспільних інтересів, ступінь територіальної і соціальної нерівномірності економічного розвитку, а це дійсно збільшує вірогідність посилення неієздатності країни. До інституціональних особливостей моделі економічного розвитку України слід віднести притаманну їй приземлену культуру часу, що властиво лише відсталим країнам і народам, а також введення практики, згідно якої розвиток оцінюється критеріями: «від урожаю до урожаю» або «від бюджету до бюджету». Позбавлена проєктування і моделювання майбутнього, Україна стає країною малих справ, прирікаючи себе на подальшу деградацію.

Формуючись в єдності природних, технологічних та соціальних умов розвитку людей, новий тип економіки не замінює попередні форми, а, головним чином, співіснує з ними, поглиблюючи комплексність суспільства, ускладнюючи соціальну і економічну структуру, вносячи нові елементи в саму його природу. Тому постіндустріальна трансформація (трансформація у широкому розумінні) не носить революційного характеру і не має чіткої хронології. Її системоутворюючими ознаками є: зниження цінності матеріальних ресурсів і зростання цінності інформації, ідей, кваліфікації персоналу; розвиток сфери послуг; зміна характеру людської діяльності і трансформація суспільної організації виробництва; формування нового типу економічного зростання; якісна

⁸ Оpubлiкован рейтинг недееспособных государств мира 2009 года — Failed States Index 2009 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/state/2009/06/24/2045>

зміна ринків і ролі посередників в соціально-економічному розвитку; трансформація структури економіки і соціальної структури суспільства; зростання ролі держави як гаранта економічних, політичних і соціальних прав особи, та органу, що формує інфраструктуру «нової економіки».

В таких умовах відбувається перехід від вертикальних методів управління до принципу командної гри і змінюється ідеологія управління: від жорсткого розподілу на управлінську еліту і керованих «гвинтиків» – до рівноправного спілкування творців ідей. Головними завданнями всіх працівників будь-якої організації стає створення ідей, їх передача та впровадження. При цьому особливо цінуються: уміння підтримувати гарний настрій у тих, хто тебе оточує, здатність налагоджувати ділові контакти, політична і соціальна лояльність, відповідальність людини, міра її корпоративності.

В умовах постіндустріальної трансформації посилюється єдність економічних і соціальних функцій держави. Їх взаємне перепле-

тіння приводить до виникнення якісно нової форми, в якій реалізуються їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Такий підхід дозволяє говорити про якісну трансформацію функцій держави. Відбувається кардинальне ускладнення структури суб'єктів управління: на світовій арені разом з національними державами активно діють ТНК, міжнародні і регіональні економічні організації, інтеграційні об'єднання, неурядові організації, навколо яких формуються відносини, які суттєво змінюють становище національних держав. Концентрації влади протистоїть її перерозподіл від загальнонаціональних інститутів до наднаціональних структур. Теорія нового державного управління (НДУ) пропонує делегування ряду функцій, що раніше здійснювалися державою, ринковим структурам. Йдеться про новий розподіл відповідальності між державою і суспільством. Питання полягає в тому, які завдання повинна виконувати сама держава і які можуть і повинні виконуватися недержавними інститутами.

Таблиця 1.1

Порівняння позицій окремих країн за «Рейтингом недієдатних держав» та «Рейтингом слабкості держав у світі, що розвивається»

Країна	Місце в «Рейтингу недієдатних держав»		«Рейтинг слабкості держав у світі, що розвивається» (2008 р.)					
	2008 р.	2009 р.	Місце	Загальний бал	Базові параметри			
					економічний показник	політичний показник	показник безпеки	стан соціальної сфери
Молдова	50	54	88	6,89	6,41	4,69	7,93	8,54
Білорусь	53	66	81	6,63	6,57	2,31	8,24	9,41
Грузія	56	33	90	6,99	6,58	5,66	7,15	8,58
Азербайджан	64	56	80	6,54	7,85	3,36	7,06	7,89
Росія	72	71	65	6,2	7,14	3,81	4,83	9,04
Казахстан	101	105	89	6,92	7,43	3,59	8,33	8,31
Україна	108	110	107	7,38	6,92	5,34	7,90	9,34
Вірменія	109	101	105	7,34	7,97	4,73	8,23	8,44
Словакія	142	144	141	9,41	9,95	8,68	9,32	9,68

Складено автором за ⁹

⁹ Rice Susan E. Index of State Weakness In the Developing World [Електронний ресурс]/Susan E. Rice, Patrick Stewart. – Washington The Brookings Institution, 2008. – Режим доступу: <http://www.brookings.edu>

Що стосується державотворення в Україні, то на сьогоднішній день не вирішені питання власності, не впорядковано земельні проблеми, і це підживлює корупцію. Виробництво залишається переважно низькотехнологічним, - енерго і -ресурсо затратним. Високим залишається рівень тінізації економіки, серед проявів якої – відверті неплатежі до бюджету, контрабанда, неповернення податку на додану вартість, виплата заробітної зарплати в конвертах. Одна із найскладніших податкових систем у світі не стимулює, а знищує малий і середній бізнес. Відбувається нещадна експлуатація праці і, як результат, зберігається низький рівень її продуктивності. Українського громадянина так і не привчили бути господарем і платником податків, заощаджувати кошти, примножувати їх і взагалі мати елементарне уявлення про те, як функціонує національна економіка.

Згідно першої статті Конституції України «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Основний закон чітко визначає один із векторів подальшого розвитку країни. Проте, він нічого не говорить про модель такої держави. Безумовне конституційне формулювання «соціальна, пра-

вова, демократична» держава в Україні нині є декларациєю про наміри, а не відбиттям соціальної реальності. Обов'язки держави в процесі демократизації полягають, передусім, у гуманізації економіки через здійснення політики доходів. Вона має бути спрямована на: підтримання купівельної спроможності населення та попиту на внутрішньому ринку; створення умов для формування середнього класу як фактору демократичного розвитку; подолання масштабів бідності, регіональної нерівності в показниках доходів та споживання; стимулювання приросту заощаджень як джерела інвестицій у реальний сектор.

Прагнучи стійкості в суспільстві, держава має спиратися на соціальні цінності та виробляти життєві стандарти, які вкоренившись у суспільстві, роблять її соціально міцним, конкурентоспроможним та стабільним інститутом, діяльність якого сприятиме не тільки збереженню та примноженню населення України, а й досягнення їх високого рівня добробуту.

Статья поступила в редакцию 25.06.2011

УДК 330.332:316.394

О.М. ЯСТРЕМСЬКА, д.е.н., професор,

Харківський національний економічний університет

ІНСТИТУТ ІНВЕСТУВАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ПРОЦЕСІ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

Сучасній економіці України притаманні достатньо високі темпи розвитку інвестиційних процесів, активність яких в останні роки дещо зменшилась. Це зумовлюється багатьма причинами, як економічною кризою, так і недостатньою розробленістю теоретико-методичного забезпечення функціонування національного інституту інвестування. В Україні вже склався і функціонує інститут інвестування, про що можна стверджувати, спираючись на ознаки, притаманні інституціональним утворенням: розвиненість законодавчої бази, що уможливило існування усталених правил поведінки суб'єктів в процесі інвестиційної діяльності, достатня кількість зацікавлених осіб у її здійсненні, система мотивації (санкцій та заохочувань) для успішного перебігу інвестиційних процесів. Інститут інвестування здійснює як економічний, так і соціальний вплив на взаємовідносини суб'єктів господарювання щодо участі в інвестиційній діяльності, форма-

лізація якої може бути здійснена на основі розроблення і застосування правил взаємодії між учасниками інвестиційних процесів.

Проблеми функціонування соціально-економічного інституту інвестування досліджували провідні вчені І.О. Бланк [1; 2], Беренс В., Хавранек П.М. [3], Майорова Т.В. [5], Л.І. Нейкова, А.А. Пересада [6] та інші. В своїх роботах дослідники визначили наслідки функціонування інституту інвестування, його особливості започаткування взаємовідносин в процесі вкладання капіталу між підприємствами. Разом з тим, недостатньо глибоко розкриті види моделей взаємодії суб'єктів господарювання в контексті функціонування інституту інвестування, що вимагає розширення досліджень із зазначеної тематики.

Мета статті полягає у визначенні системи моделей поведінки суб'єктів господарю-

© О.М. Ястремська, 2011

.....
<http://www.donntu.edu.ua> / «Библиотека»/ «Информационные ресурсы»

<http://www.instud.org>, http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Npdntu_ekon/